

SAVITARPIO KREDITO BENDROVĖS (1873–1914 M.) IR JŲ VEIKLOS BRUOŽAI

Vladas Terleckas

A. Mickevičiaus g. 7–7A
LT-08119 Vilnius

Remiantis pirminiais šaltiniais, straipsnyje išsamiai ir sistemingai nagrinėjamos savitarpio kredito bendrovės, jų steigimas dabartinėje Lietuvos teritorijoje (be Klaipėdos krašto), tautinė ir socialinė sudėtis, narystės sąlygos, organizaciniai ir veiklos pagrindai. Nustatyta savitarpio kredito bendrovių valdybų ir tarybų personalinė sudėtis ir jos pokyčiai.

Pagrindiniai žodžiai: savitarpio kredito bendrovė; įmoka; indėlis; paskola; taryba; valdyba.

Įvadas

1859 m. panaikinus valstybines kredito įstaigas (išskyrus Valstybinį banką), Rusijos imperijoje, kuriai priklausė ir lietuviškosios gubernijos, nebeliko legalaus (viešojo) kredito. Steigti privačias kredito įstaigas nebuvo leidžiama. Nuo 1803 m. Vilniuje veikęs Salomono H. Heimano ir Ko bankinis namas neturėjo didesnių išteklių, kad galėtų finansiškai padėti verslui, o 1865 m. įkurtas Valstybinio banko Vilniaus skyrius mažai skolino, labiau stengėsi vietos kredito išteklius panaudoti Rusijos pramonei remti. Carinei valdžiai vykdant kolonijinę krašto išnaudojimo politiką (dvarininkams įvesta ilgalaikė kontribucija, verslininkams nustatyti didesni mokesčiai), lėtai kauptas kapitalas, todėl steigti kredito įstaigas nebuvo galimybių. Tai matyti ir iš tokio fakto: akciniams bankams – Vilniaus žemės bankui (1872 m.) ir Vilniaus privačiam komerciniam bankui (1873 m.) steigti daug lėšų skyrė Peterburgo kapitalistai.

Kredito problema tapo aktuali po 1863–1864 m. sukilimo, pradėjus (nors ir lėtai) atsigausti prekybai, ėmus steigti pramonės įmones. 1864 m. Vilniuje įkurtas pirmasis fabrikas, 1869 m. išduoti 2 728 prekybos liudijimai, 1870 m. jau veikė 40 pramonės įmonių (Jurginis ir kt. 1968: 277, 281). 1869 m. Vilniaus gubernijos upėmis krovinių perkelta 1,2 karto daugiau negu 1865 m. (Šalčius 1998: 169). Taigi verslininkai turėjo vienintelę išeitį – sekant didžiųjų miestų verslininkų pavyzdžiu, imtis iniciatyvos ir steigti savitarpio kreditavimo susivienijimus. Tam jau buvo sukurta teisinė bazė, t. y pirmųjų Rusijoje savitarpio kredito bendrovių – Peterburgo (1864 m.), Kijevo, Maskvos ir Rygos (1869 m.) – įstatai, taikyti ir kitų miestų analogiškomis kredito įstaigoms.

Savitarpio kredito bendrovių (SKB) atsiradimą ir paplitimą Lietuvos miestuose bei miesteliuose lėmė verslo plėtra, kredito įstaigų trūkumas, smulkiųjų ir vidutinių įmonių vyravimas, lėtas kapitalo kaupimas. Iki XX a. pradžios daugumoje miestų ir miestelių SKB buvo vienintelės kredito įstaigos.

1. SKB samprata

Nuo XX a. pradžios lietuviškuose raštuose SKB vadinamos dvejopai: vienu – savitarpio kredito draugijomis, kitur – savitarpio kredito bendrovėmis. Teiktinas pastarasis pavadinimas, nes jis šias įstaigas leidžia skirti nuo kitokių kredito įstaigų – skolinamųjų taupomųjų draugijų. Be to, žodynai rusų kalbos žodį *объединение* ekonominiuose tekstuose siūlo versti žodžiu „bendrovė“ (žr. Rusų–lietuvių kalbų žodynas 1967: 32).

SKB dažniausiai apibūdinamos kaip: 1) privačių pramoninkų ir prekybininkų savitarpio kredito įstaigos (Finansavo-kreditnyj slovar 1964: 143); 2) įstaigos, kredituojančios savo narius – vidutinius pramonės ir prekybos kapitalistus, namų savininkus (Zinkus 1983: 63); 3) miestuose steigti, paskolas amatininkams ir smulkiesiems prekybininkams teikę kredito kooperatyvai (Bičkauskas-Gentvila 1968: 78). Tačiau taip apibūdinant SKB nenusakomi skiriamieji jų bruožai. SKB galima apibrėžti kaip kredito kooperatyvus, bet netikslu teigti, kad jų paskolomis naudojosi tik smulkieji prekybininkai. Pavyzdžiui, kiekvienas 2-osios Vilniaus SKB narys turėjo išsipareigoti atlyginti ne mažiau kaip 500 rublių ir ne daugiau kaip 25 tūkst. rublių bendrovės nuostolių. Turint galvoje, kad prekiautojai, turėję ne mažiau kaip 15 tūkst. rublių kapitalo, buvo priskiriami prie I pirklių gildijos (tai buvo stambiausių pirklių gildija), turėję 2,4 tūkst. sidabrinių rublių – prie III pirklių gildijos, niekaip neišėina jų vadinti smulkiaisiais prekybininkais. Amatininkai SKB įstatuose iš viso neminimi, rašoma tik apie prekybininkus ir pramonininkus. Kaip matysime, SKB nariais vis dėlto buvo ir amatininkai (taip pat dvarininkai, ūkininkai), bet vyravo ne jie. SKB labiau tikėtų apibūdinti kaip daugiausia vidutinių verslininkų trumpalaikio savitarpio kreditavimo susivienijimus ar kooperatyvus. Kooperacijos teoretikai, matyt, nesutiks su SKB priskyrimu prie kredito kooperatyvų, nes kooperatyvais paprastai laikomi smulkiųjų prekių gamintojų susivienijimai. Vis dėlto negalima paneigti svarbaus SKB kooperatinio bruožo – demokratinio valdymo principo: kiekvienas bendrovės narys turėjo tik vieną balsą. SKB kooperatinį pobūdį rodo ir didelė narių atsakomybė, tik SKB narių kreditavimas. Už bendrovės nuostolius nariai atsakydavo ne tik savo įmokomis, bet ir dalimi turto. Pagal sudėtį ir veiklos mastą SKB užėmė vietą tarp komercinių bankų ir skolinamųjų taupomųjų draugijų (kredito kooperatyvų siaurąja prasme). Tiesa, XX a. pradžioje, kai SKB ėmė rasti mažesniuose miestuose, takoskyra tarp jų ir skolinamųjų taupomųjų draugijų sumažėjo.

2. SKB paplitimas

Rusijos imperijoje pirmosios SKB atsirado tik po baudžios panaikinimo – 1864 m. ir 1869 m. Rusijos gubernijų centruose iki 1873 m. įsteigta tik 13 SKB. Tačiau 1873 m. jų įsteigta 11, viena iš jų – Vilniuje (Golubev 1897: 14). Toks SKB gausėjimas labiausiai susijęs su liberalesniu valdžios požiūriu į privačių kredito įstaigų steigimą. Nuo 1874 m. SKB steigta vis mažiau, o nuo 1876 m. iki 1880 m. jų beveik nebesteigta.

Lietuviškosiose gubernijose pirmiausia įsteigta Vilniaus SKB. Finansų ministras jos įstatus patvirtino 1873 m. vasario 22 d., operacijos pradėtos atlikinėti tų pačių metų liepos 20 d. (Otčioty Vilenskovo obščestva 1874: 4). Iš 1897 m. Rusijos imperijos gubernijų centruose veikusių 47 šios rūšies kredito įstaigų Vilniaus SKB pagal įsteigimo datą užėmė 17–27 vietas, t. y. anksčiau buvo įkurta 16 tokių bendrovių (Golubev 1897: 14). Vilniuje, kaip ir Minske, SKB atsirado metais vėliau negu Varšuvoje, bet dviem metais anksčiau negu Gardine. Tuo pat metu buvo įsteigtas ir Vilniaus privatus komercinis bankas, kuris irgi orientavosi į trumpalaikį miesto verslo kreditavimą. Todėl galima daryti prielaidą, kad būta didelės paskolų paklausos, o vietos verslininkai jau turėjo reikiamą kapitalą.

Po metų – 1874 m. įsteigtos 2-oji Vilniaus SKB ir Kauno SKB, o 1881 m. – Panevėžio SKB ir Šiaulių SKB. Poreikį ir galimybes steigti kreditavimo bendroves lėmė miestų plėtra. Nuslopinus 1863–1864 m. sukilimą, nutiesus geležinkelius per Šiaulius (1871 m.) ir Panevėžį (1873 m.), ėmė daugėti šių miestų gyventojų, plėtėsi amatinė gamyba, prekyba, įsteigtos nemažos pramonės įmonės. 1876 m. Šiauliuose pradėjo veikti Kaganų saldainių, 1877 m. – Frenkelio odų apdirbimo, 1879 m. – Podliašuko tabako fabrikas. Šiauliai darėsi vis stambesniu grūdų, linų, miško prekybos centru. Mieste gausėjo amatininkų: 1866 m. jų buvo 194, o XX a. pradžioje – 1 733

(Bilevičius 1977: 18). Miesto plėtrą rodo ir gyventojų skaičiaus padidėjimas nuo 13 343 (1870 m.) iki 15 901 (1880 m.) (Bilevičius 1977: 18). Be to, nuo 1881 m. valdžia nebe taip griežtai žiūrėjo į kredito įstaigų steigimą. Šiaulių SKB įkurta grafo Nikolajaus Zubovo iniciatyva. Panevėžyje 1857–1887 m. gyventojų padaugėjo nuo 5 908 iki 8 071 (Kviklys 1965: 560). Daugėjant gyventojų, plėtėsi amatai, prekyba. Panevėžyje SKB ėmėsi kurti dvarininkai Butrimas, Komaras, Meištavičius ir kt. (Masilionis 1963: 326).

1900 m. SKB įsteigė ukmergiškiai, po metų – raseiniškiai. 1908 m. dar viena SKB įsteigta Vilniuje, 1909 m. – Tauragėje, 1910 m. – Kelmėje. 1911–1913 m. įsteigta ypač daug kreditavimo bendrovių: po dvi Kaune ir Vilniuje, po vieną – Vidžių ir Dūkšto miestelyje, Biržuose, Kėdainiuose, Telšiuose, Jurbarko, Virbalio, Vilkaviškyje. 1914 m. SKB įsteigta Švenčionyse. Tikslėnė 1915 m. sausio 1 d. veikusių SKB chronologija matyti iš 1 lentelės.

1 lentelė

SKB steigimo chronologija

SKB pavadinimas	Įsteigimo metai	Narių skaičius
KAUNO GUBERNIJA		
Kauno SKB	1874	392
Panevėžio SKB	1881	835
Šiaulių SKB	1881	630
Ukmergės SKB	1900	463
Raseinių SKB	1901	182
Tauragės SKB	1909	228
Kelmės SKB	1910	202
Vidžių–Dūkšto prekybos ir pramonės SKB	1911	55
Tauragės žemės ūkio SKB	1911	171
2-oji Kauno SKB	1911	429
Rokiškio SKB	1911	132
Kėdainių SKB	1912	216
Kauno žemės ūkio SKB	1913	270
Biržų SKB	1913	132
Jurbarko SKB	1913	107
Mažeikių SKB	1913	146
Telšių SKB	1913	104
VILNIAUS GUBERNIJA		
Vilniaus SKB	1908	681
2-oji Vilniaus SKB	1912	718
3-ioji Vilniaus SKB	1913	211
Švenčionių SKB	1914	69
SUVALKŲ GUBERNIJA		
Virbalio SKB	1911	159
Vilkaviškio SKB	1912	167

Šaltiniai: A. Prūsas (1926: 42); LCVA (f. 755, ap. 2, b. 293).

Atkreiptinas dėmesys, kad 1 lentelėje neįrašytos 1873 m. ir 1874 m. Vilniuje įsteigtos SKB, nes 1915 m. sausio 1 d. jos nebeveikė. Įtraukta bendra Vidžių ir Dūkšto miestelių SKB, nors Vidžiai dabar priklauso Baltarusijai. Nurodytuose šaltiniuose neminama Kupiškio SKB, tačiau oficialiuose leidiniuose rašyta apie jos veikimą 1911–1913 m. (PKKG 1913: 175). Kupiškyje tokia bendrovė, matyt, veikė, bet iki 1915 m. pradžios buvo likviduota. Literatūroje minimos Virbalio SKB ir Kybartų SKB (Laurinavičius 2003: 22). Tačiau Virbalio SKB įstatuose rašoma: „Virbalio savitarpio kredito bendrovė steigama Suvalkų gubernijos Kybartų miestelyje“ (Ustav 1910: 1).

Taigi matyti, kad veikė tik viena – Virbalio SKB, o jos būstinė buvo Kybartuose. Įvairiuose leidiniuose pasitaiko ir daugiau netikslumų. Pavyzdžiui, nurodoma, kad pirmoji Lietuvoje SKB 1873 m. įkurta Kauno gubernijoje ir kad 1874 m. Lietuvoje buvo 3 tokios bendrovės: Kaune, Šiauliuose ir Vilniuje (Bičkauskas-Gentvila 1968: 78). Kaip minėta, pirmoji SKB įsteigta Vilniuje, 1874 m. veikė dvi SKB Vilniuje ir viena Kaune. Tais metais Panevėžyje ir Šiauliuose šios rūšies kredito įstaigų nebuvo. Kitame leidinyje nepagrįstai tvirtinama, kad 2-oji Vilniaus SKB įsteigta, nustojus veikti 1873 m. įsteigtai Vilniaus SKB (Jurginis ir kt. 1968: 284). Vilniaus SKB veikė maždaug iki 1890 m., iki tų metų Vilniuje buvo dvi šios rūšies bendrovės.

1915 m. sausio 1 d. visose lietuviškiosiose gubernijose veikė 41 SKB: 17 – Kauno, 12 – Vilniaus, 9 – Gardino, 3 – Suvalkų gubernijoje (Prūsas 1926: 42–43). Dabartinėje Lietuvos teritorijoje (be Klaipėdos krašto) tuo metu veikė 23 SKB, arba 56 procentai visų lietuviškųjų gubernijų bendrovių, o Kauno gubernijoje buvo susitelkę net 74 procentai dabartinės Lietuvos teritorijoje veikusių bendrovių. SKB gausumą Kauno gubernijoje galima paaiškinti didesniu miestų skaičiumi, verslininkų ekonominiu aktyvumu ir tuo, kad šioje gubernijoje nebuvo komercinių bankų. Suaktyvėjusį SKB steigimą 1911–1913 m. lėmė ne tik ūkio plėtra, bet ir išsibūvojantis lietuvių tautinis atgimimas. Be to, „lenkų kilmės“ verslininkai stengėsi išvengti valdžios jiems taikytos diskriminavimo politikos.

Adomo Prūso (1926: 39) teigimu, žydams priklausė 22, lenkams – 10, lenkams kartu su žydais – 5, gudams ir lietuviams – po 2 bendroves. Turbūt panašus santykis tarp šių tautų atstovų buvo prekyboje ir pramonėje. Be abejonės, 2-oji Kauno SKB ir 3-ioji Vilniaus SKB buvo lietuviškos. Tačiau A. Prūso pateiktą kitų bendrovių suskirstymą pagal jų narių tautybę reikia patikslinti. Antai vienas amžininkas rašė, kad Šiaulių SKB žmonės vadino lietuvišku banku (Bugailiškis 1994: 350). Šios bendrovės valdyba irgi buvo gana lietuviškos sudėties. Tą patį galima pasakyti ir apie Panevėžio SKB ir jos valdybos sudėtį. Taigi šios kredito įstaigos laikytinos bent jau tautiškai mišriomis. Tauragės žemės ūkio SKB (ji vadinama ir Tauragės ūkininkų SKB) irgi negalima laikyti tautinių mažumų bendrove. Tauragės bendrovėje atsiradus trinciai tarp žydų ir lietuvių ir žydams iš valdybos pašalinus visus krikščionis, 1911 m. daktaro Paulavičiaus pastangomis įsteigta kita bendrovė (Tauragė 1911). Į jos valdybą išrinkti 2 lietuviai ir 2 vokiečiai, taigi ši SKB vadintina mišria bendrove. Šiek tiek nukrypstant į šalį pasakytina, kad išskyrus trintį tarp žydų ir lietuvių Tauragės SKB, kitose bendrovėse jos faktų nerasta. Priešingai, duomenys apie SKB teiktą labdarą rodo, kad vyravo tautinė santarvė: SKB remdavo įvairių tautų organizacijas, mokinius, į bėdą patekusiuosius. Daugiau pasitaikydavo socialinio ar luominio pobūdžio nesutarimų.

Lietuviai prakalbo apie grynai tautines kredito įstaigas tik 1910 m., plačiai minint Žalgirio mūšio 500-ąsias metines. Lenkijos visuomenė nusprendė šią išpūdingą pergalę pagerbti pastatydama paminklą Krokuvoje. Netrukus lietuvių spaudoje iškeltas pasiūlymas Žalgirio pergalę paminėti įsteigiant lietuvių banką (Dėl banko sumanymo 1910). Į tokį pasiūlymą gyvai reaguota, spaudoje pasirodė skelbimų, rodančių ketinimus pirkti būsimo banko akcijų, pavyzdžiui, 12 asmenų pareiškė norą įsigyti 2,5 tūkst. rublių vertės akcijų (J. Ž. + X 1910: 1). Bet buvo girdėti ir ne tokių entuziastingų balsų. Štai iš Rygos rašyta, kad carinė valdžia lietuviams neduos leidimo steigti savo banką, nes to daryti neleido nė vienai tautai, ir pareikšta nuomonė, kad iš pradžių pakaktų įsteigti savitarpio kreditavimo bendrovę (Macijauskas 1910: 1). Nurodyta ir daugiau kliūčių: 1) lietuviai neįstengs surinkti reikalingo kapitalo (0,5 mln. rb), nes pramonė ir prekyba ne jų rankose; 2) lietuviams trūksta specialistų; 3) prekyba nesanti „patikimas klientas“ (Dėl banko sumanymo 1910). Siūlyta kol kas pasitenkinti kredito kooperatyvų steigimu kaime.

1910 m. nuo svarstymų prie darbų nebuvo pereita. Tik 1911 m. spalio 20 d. daugiausia spaustuvininko Saliamono Banaičio ir advokato dvarininko Antano

Petraičio pastangomis Kaune pavyko įsteigti lietuvišką kreditavimo bendrovę. Oficialiai ši bendrovė vadinta 2-ąja Kauno SKB, skiriant ją nuo 1874 m. Kaune įsteigtos SKB. Tačiau lietuviškoje spaudoje jai buvo suteiktas aukštesnis rangas – ji vadinta Lietuvių banku arba 2-osios Kauno SKB banku. S. Banaitį kurti bendrovę tikriausiai paskatino Vilniaus privataus komercinio banko lietuviams taikyta diskriminacinė kredito politika. Jam ši kredito įstaiga atsisakė skolinti ir atvirai skelbė, kad „bankas nesuinteresuotas remti lietuvių verslą“ (Užtupas 2002: 194). Ne visi lietuviai pritarė sumanymui Kaune steigti SKB, ji laikyta nereikalinga (J. K. 1911). Iniciatoriams teko padėti daug pastangų, kol surinko 70 narių (reikėjo surinkti mažiausiai 50 asmenų). Kaune jau veikė viena tokia bendrovė, Vilniaus privataus komercinio banko, Jungtinio banko ir Rusijos valstybinio banko skyriai, keletas bankinių namų, todėl naujai kredito įstaigai surasti nišą ir išsilaikyti nebuvo taip paprasta. Tačiau tai, kad 1915 m. sausio 1 d. 2-ajai Kauno SKB priklausė 429 nariai (pagal narių skaičių tarp Kauno gubernijos SKB ji užėmė 4-ąją vietą), leidžia daryti išvadą, kad rizika pasiteisino. Šios bendrovės narių per 3 veiklos metus padaugėjo 6 kartus, o tai rodo poreikį ją steigti ir jos greitai pelnytą pasitikėjimą.

Nors Vilnius buvo lietuvių inteligentų susitelkimo centras ir kultūros židinys, 3-ioji Vilniaus SKB įsteigta tik 1913 m. Ją steigiant, tiksliau – renkant valdymo organus, neapsieita be įtampos, kivirčų. Šios bendrovės įstatus rengė žymūs Lietuvos socialdemokratų veikėjai Andrius Domaševičius ir Alfonsas Moravskis (1902 m. baigė Leipcigo aukštąją komercijos mokyklą), Finansų ministerijos Kredito kanceliarijos buhalteris Adomas Prūsas (1922–1926 m. – Lietuvos banko valdytojo pavaduotojas) ir būsimasis Vasario 16-osios akto signataras, dvarininkas, verslininkas Jonas Smilgevičius (G. P. 1913). Finansų ministrui 1913 m. vasario 5 d. patvirtinus įstatus, sudarytas organizacinis komitetas, turėjęs surengti steigiamąjį susirinkimą. Šiam komitetui vadovavo A. Domaševičius, jam talkino advokatas Jonas Kymantas, Jonas Vileišis, jau minėtas Jonas Smilgevičius ir Jonas Smilgevičius iš Liepojos. Bendrovės nariais panoro būti 85 asmenys, kurių politinės pažiūros buvo skirtingos.

1913 m. birželio 13 d. „Rūtos“ draugijos patalpose įvyko 3-iosios Vilniaus SKB steigiamasis susirinkimas. Jis pasibaigė nemažu skandalu. Daugelis narių nenorėjo į valdybą rinkti A. Moravskio, kuris nemokėjo lietuviškai ir buvo žinomas kaip karšto charakterio, perdėm optimistiškas žmogus. Valdyboje vietoj jo norėta matyti patyrusį bankininką Česlovą Landsbergį. A. Domaševičius, supratęs, kad A. Moravskis nebus išrinktas į valdybą, pareiškė protestą ir išėjo iš susirinkimo, jo pavyzdžiu pasekė Stasys Matulaitis ir Jonas Basanavičius (pastarojo pavardę minėjo tik „Lietuvos žinios“). Į valdybą buvo išrinkti J. Kymantas (pirmininkas), Č. Landsbergis ir J. Mašiotas, o į tarybą – Andrius Bulota (pirmininkas), kunigas J. Kukta, A. Prūsas, Stankevičius ir Balčiūnas (Trečioji Vilniaus savitarpio kredito draugija 1913).

Deja, iš steigiamojo susirinkimo išėję kairieji neįveikė savo ambicijų, apie 3-iąją Vilniaus SKB skleidė įvairius gandus, pavyzdžiui, kad ji – jau gyvas lavonas, kuri lieka tik palaidoti (G. P. 1913: 1). Todėl 1913 m. rugsėjo 13 d. padėčiai išsiaiškinti sušauktas kitas susirinkimas. Apie jame vyravusias nuotaikas taip pasakota: „<...> išklausę, pasiginčiję įsitikino, kad kūdikis sveikas, gyvas. Toks šio susirinkimo rimtumas ir solidarumas rodo aiškiai, kad ir mes, lietuviai, trumpu mūsų atgijimo laiku jau tiek subrendome, jog išmokome suprasti kredito reikalų solidarumo“ (G. P. 1913: 1). Tačiau kairieji ir toliau nenurimo, sumanė neperduoti valdybai organizacinio komiteto dokumentų ir taip sutrukdyti bendrovei pradėti veiklą (Vileišis 1913). SKB nepradedant veiklos, kilo jos narių ir visuomenės nepasitenkinimas. Atsirado dar viena netikėta kliūtis: Vilniaus privataus komercinio banko vadovybė atleido ir grasino atleisti savo tarnautojus, išrinktus į lietuviškosios SKB vadovybę. Tokios sankcijos taikytos Balčiūnui, Stankevičiui ir Č. Landsbergiui. Nors Č. Landsbergis, šiame banke išdirbęs 16 metų ir laikytas vienu geriausių bei stropiausių tarnautojų, buvo numatęs pavojų ir dėl savo pagalbos SKB pasitarė su banko vadovais, vis tiek

buvo atleistas iš pareigų (Mūsų bankai 1914). Atrodo, kad atsisakęs direktoriavimo SKB, jis vis dėlto grąžintas į ankstesnes pareigas. Darbo bendrovėje buvo priversti atsisakyti ir Balčiūnas su Stankevičiumi. Vietoj šių trijų valdybos ir tarybos narių 1913 m. rugsėjo 13 d. susirinkime išrinkti kiti asmenys. Taigi matyti, kad susirinkimas šauktas ir naujai vadovybei išrinkti. Įdomu, kad vienas kitas Vilniaus privataus komercinio banko tarnautojas netrukdomas dirbo Vilniaus lenkų SKB. Toks faktas neleidžia abejoti, kad lenkų šovinizistai trukdė lietuviams kurti savas ūkines organizacijas. Jų elgesys papiktino net rusų kalba leisto laikraščio *Северо западный гонец* redakciją, gana objektyviai aprašiusią šią istoriją. Vargais negalais 1913 m. rugpjūčio 8 d. 3-ioji Vilniaus SKB ėmė veikti, vėliau įsikūrė Georgijaus (dabar – Gedimino) prospekto 19-ame name (Lietuvių bankas Vilniuje 1913).

Vėliau kai kurios SKB buvo panaikintos. A. Prūsas (1926: 36) rašė, kad, praėjus 15 metų nuo pirmosios Vilniaus SKB įsteigimo (neteisingai nurodyti 1872 m.), ji uždaryta dėl valdybos pirmininko Sergejaus Jakubovičiaus padarytų išekvojimų (174 tūkst. rb). Tokia priežastis nurodoma ir kitame leidinyje (Jurginis ir kt. 1968: 284). Vis dėlto pirminiai šaltiniai verčia patikslinti šios bendrovės uždarymo datą. Ji negalėjo būti uždaryta nei 1887 m., nei 1888 m., nes yra 1889 m. šios bendrovės veiklos ataskaita ir tik 1891 m. paskelbta apie Vilniaus SKB likvidavimo komisijos sudarymą (PKVG 1892: 200). Pirmoji Vilniaus SKB galėjo būti uždaryta 1890 m., bet jos uždarymo procesas, matyt, truko ilgiau, nes likvidavimo komisija veikė net iki 1897 m.

Sunkiau nustatyti 2-osios Vilniaus SKB uždarymo datą ir priežastis. Ji turėjo būti uždaryta apie 1900–1903 m. Tokią prielaidą leidžia daryti šie faktai: 1) yra 1899 m. bendrovės metinė ataskaita, 2) 1900 m. dar skelbta valdybos sudėtis, 3) apie 2-osios Vilniaus SKB likvidavimo komisiją rašyta 1903 m. informaciniame leidinyje. Šią bendrovę pražudė jos valdybos narių neatsargumas ir nesąžiningumas. 1879 m. revizijos komisija nustatė, kad 1878 m. valdyba nusprendė vienam nariui, įkeitusiam Kronštato komercinio banko išduotą indėlio bilietą, paskolinti 19 tūkst. rublių (Otčioty 1879: 19). Bankui bankrutavus, 2-oji Vilniaus SKB patyrė nemažai nuostolių. Be to, 1895 m. ar 1896 m. iškilo aikštėn 1894 m. valdybos narių padaryti išekvojimai. Todėl 1896 m. metiniame narių susirinkime nutarta pasamdyti ekspertus, kad parengtų medžiagą, pagal kurią jiems būtų galima pateikti ieškinį (Balans 1896: 4). Išekvojimus valdybos nariai slėpė klastodami apskaitos dokumentus. 1895 m. revizijos komisija nustatė 52 108 rublių skirtumą tarp apskaitos dokumentuose nurodyto ir tikrojo 2-osios Vilniaus SKB turto (Balans 1896: 4). Nuostoliams padengti panaudotas atsargos kapitalas ir papildomos (25%) narių įmokos.

Taigi nuo 1900–1903 m. iki 1908 m. Vilniuje SKB nebuvo. 1908 m. ir 1912 m. jame įsteigtos dvi naujos SKB. Jos pavadintos kaip ir 1873 m. bei 1874 m. įsteigtos bendrovės: Vilniaus SKB ir 2-ąja Vilniaus SKB*. Naujoji Vilniaus SKB ir Šiaulių SKB buvo Savitarpio kredito bendrovių centrinio banko Peterburge narės. Nepatikrintais duomenimis, toks SKB finansinis centras įsteigtas po 1905–1907 m. revoliucijos.

Atspariausia buvo Kauno SKB – ji veikė iki 1915 m. rudens. Iki to laiko veikė ir kitos SKB (nežinoma tik apie Kupiškio SKB veiklą). Kilęs karas bendrovių veiklą sutrikdė: vienos jų turėjo išsikelti iš karo veiksmų zonos, dalį jų, paskelbus skolų mokėjimo moratoriumą ir indėlininkams pradėjus atsiimti santaupas, teko uždaryti. A. Prūsas (1926: 41) teigimu, „šiek tiek žmonėms apriimus, daugumas draugijų [bendrovių] vėl pradėjo veikti <...>“. 1915 m. vasarą bankai, įvairios įstaigos, tarp jų – ir kredito, buvo evakuotos į Rusijos gilumą ir galiausiai turėjo nutraukti veiklą. Nors 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Rusijos taikos sutartyje Rusija įsipareigojo sugrąžinti išvežtus kredito įstaigų indėlius ir dokumentus, pažadas nebuvo ištesėtas. Todėl net ir išsaugojus prieškarinę patirtį bei specialistus, Nepriklausomoje Lietuvoje šias kredito įstaigas buvo sunku atkurti. Bankininkystės istorijos tyrinėtojams tenka po kruopelytę rinkti informaciją ir iš jos dėlioti SKB istorijos mozaiką.

*Siekiant išvengti painiavos, XIX a. Vilniuje įsteigtos SKB vadinamos pirmosiomis arba skliaustuose nurodomi jų įsteigimo metai (kai iš teksto neaišku, apie kurią SKB rašoma).

3. SKB organizaciniai ir veiklos pagrindai

Išnagrinėjus SKB organizacinius ir veiklos pagrindus, socialinę sudėtį, galima atskleisti šių kredito įstaigų esmę ir jų vaidmenį kredito istorijoje.

3.1. Narystės sąlygos, narių skaičius ir socialinė padėtis

SKB steigimą, valdymą ir veiklą reglamentavo finansų ministro patvirtinti įstatai. Kaip minėta, jie parengti pagal pirmųjų Rusijos SKB įstatus. Lietuvoje veikusių bendrovių įstatai buvo vienodi, skyrėsi tik juose nurodomas narių įmokų ir išsipareigojimų dydis. Nuo SKB įsteigimo įstatai beveik nesikeitė.

Pirmųjų SKB įstatuose įtvirtintas moterų lygiateisiškumas, o XX a. pradžioje įsteigtų SKB įstatuose moterų teisė būti bendrovių narėmis ne visada pabrėžiama. Matyt, moterų dalyvavimas viešajame gyvenime jau buvo savaime suprantamas dalykas. Iš 2-osios Vilniaus SKB (1874 m.) narių sąrašo matyti, kad jai priklausė ne viena pirkėlė, pirklių ir kitų asmenų našlės (Spisok 1879). 2-osios Vilniaus SKB įstatų 1 punkto formuluotė, kad jie taikomi nariams, įvairių profesijų ir abiejų lyčių asmenims, leidžia manyti, kad šiai bendrovei negalėjo priklausyti juridiniai asmenys. Tačiau 7 punkte pakankamai aiškiai nurodyta, kad į 2-ąją Vilniaus SKB gali būti priimami asmenys arba įstaigos. Iš tikrųjų jos nariu buvo Minsko komercinis bankas (Spisok 1879: 1), 1910 m. Vilniaus SKB (1908 m.) nariais buvo Varšuvos draudimo bendrovė, Vilniaus geležinkelio kolona, Vilniaus statybos biuras, draugija „Vulkanas“ (Otčioty Vilenskovo občestva 1911: 3). Daugelio XX a. pradžioje įsteigtų SKB įstatuose tokių prieštaravimų nebeliko. Kita vertus, 1877 m. pirmoji Vilniaus SKB buvo 11 kitų miestų (Rygos, Varšuvos ir kt.) SKB nare (Otčioty Vilenskovo občestva 1878: 16), o 2-oji Vilniaus SKB – Varšuvos SKB, 2-osios Rygos SKB ir Gardino SKB nare (Otčioty 1878: 14). Kai kurių SKB (pvz., Šiaulių) įstatai narystę kitose bendrovėse draudė (Ustav 1897: 4).

Naujus narius priimdavo SKB priėmimo komisija arba ji kartu su valdyba. Asmuo, norintis tapti SKB nariu, turėjo pateikti dokumentus apie prisiimamus išsipareigojimus už SKB operacijas, įkeičiamą nekilnojamąjį turtą, taip pat draudimo polisą, notaro patvirtintą kitų patikimų asmenų laidavimą ir kt. Laidavimo reikalauta iš tų kandidatų, kurie neįkeisdavo nekilnojamojo turto ar vertybinių popierių. SKB nustatydavo mažiausią nario išsipareigojimų (paskolų) sumą. Ji priklausė nuo narių turtingumo. 2-ojoje Vilniaus SKB (1874 m.) mažiausia nario išsipareigojimų suma buvo 500, Šiaulių SKB – 600, Biržų SKB – 300, Kauno žemės ūkio SKB, 2-ojoje Kauno SKB, Vilniaus SKB, 3-iojoje Vilniaus SKB – 200 rublių, 2-ojoje Vilniaus SKB (1912 m.) – 1 tūkst. rublių. 10 procentų šios sumos grynaisiais pinigais narys privalėjo įmokėti į SKB kasą (Ustav 1892: 56–59). SKB nustatydavo ir didžiausią galimą nario atsakomybę už SKB nuostolius. Visose SKB ji negalėjo būti daugiau kaip 50 kartų didesnė negu išsipareigojimų minimumas. Įmokami pinigai vadinti įmokomis (pajais). Jos sudarė SKB pagrindinį (jis vadintas ir apyvartiniu) kapitalą. Keičiantis narių skaičiui, nuolatos keisdavosi ir kapitalo dydis. Pagal tai SKB labiausiai skyrėsi nuo akcinių bankų. Grynaisiais pinigais įmokėtina suma visuotinio susirinkimo sprendimu galėjo būti padidinta iki 20 procentų. Sukaupusios didelį kapitalą, SKB galėjo laikinai sustabdyti naujų narių priėmimą arba nustatyti didžiausią galimą narių skaičių. SKB leista steigti, surinkus ne mažiau kaip 50 narių ir jiems įmokėjus tam tikrą pinigų sumą. 2-ojoje Vilniaus SKB (1874 m.) ir 2-ojoje Kauno SKB ši suma buvo ne mažiau kaip 10 tūkst. rublių (Ustav 1892: 4). Toks reikalavimas turėjo būti įvykdytas per 6 mėnesius nuo įstatų patvirtinimo dienos. Jei SKB narių likdavo mažiau nei 50, bendrovę reikėdavo uždaryti.

Palyginus SKB ir bankų keltus reikalavimus, matyti, kad tapti kreditavimo bendrovių, ypač pirmųjų, nariais buvo sudėtingiau nei bankų akcininkais. Pirmia, akcininkams nereikėjo prisiimti papildomų išsipareigojimų už banko nuostolius. Iš

pradžią tapti SKB nariu buvo sunku dėl reikalavimo įkeisti turtą arba pateikti laidavimą (įkeitimu užtikrintus narių įsipareigojimus rodė balansas). Nuo 1882 m. įkeisti turtą reikėdavo tik skolinantis, o šiaip užtekdavo raštinio įsipareigojimo atsakyti už SKB nuostolius. Nors nariams kelti dideli reikalavimai, į SKB gausiai stota, o tai rodo, kad būta didelės paskolų paklausos.

SKB nariai iš bendrovės galėjo bet kada pasitraukti, tačiau, padavę prašymą, dar 6 mėnesius ir 6–10 dienų būdavo atsakingi už bendrovės nuostolius. Nario teises prarasdavo tie asmenys, kurių įmonės būdavo likviduojamos, kurie tapdavo nemokūs arba netekdavo piliečių teisių. Narystės laikas skaičiuotas nuo sausio ir liepos 1 dienos. Asmenys, SKB nariais išbuvę ne trumpiau kaip pusę metų, turėdavo teisę gauti dividendus ir operacijų premiją. Nariais išbuvę trumpesnią laiką, už įmokas gaudavo pajamas, lygias neterminuotųjų indėlių palūkanoms. Tais metais, kai nario skoloms grąžinti būdavo panaudojama įmoka ar jos dalis, narys prarasdavo teisę į dividendus.

Į SKB būrėsi daug verslininkų, namų savininkų, miestiečių. 1880 m. sausio 1 d. abiejose Vilniaus SKB buvo 1 577 nariai (Otčioty Vilenskovo obščestva 1880: 6, Otčioty 1880: 9). 1915 m. sausio 1 d. visose SKB buvo 6 697 nariai, t. y. kiekviena jų sudarė vidutiniškai po 291 narį. Pagal narių skaičių SKB galima suskirstyti į dideles, vidutines ir mažas. Didelėmis laikytinos Panevėžio SKB, Vilniaus SKB, 2-oji Vilniaus SKB, Šiaulių SKB, abi Kauno SKB ir Ukmergės SKB – jos turėjo nuo 392 iki 833 narių (žr. 1 lent.). Iš viso šiose bendrovėse buvo susitelkę beveik 62 procentai visų SKB narių. Daugiausia – 14 buvo vidutinių SKB. Vidutine laikytina bendrovė, turėjusi daugiau kaip 100 narių. Mažomis galima laikyti Švenčionių SKB ir Vidžių–Dūkšto SKB – jose buvo mažiau nei po 100 narių.

Šaltiniai neleidžia nustatyti, kaip kito SKB narių skaičius. Šiek tiek daugiau duomenų turima apie pirmųjų Vilniaus SKB narių skaičiaus kitimą. Pirmojoje Vilniaus SKB per 1874 m. narių skaičius padidėjo rekordiškai – nuo 320 iki 709, arba 2,2 karto (Otčioty Vilenskovo obščestva 1875: 3), 1876–1877 m. įstojo dar 165 nariai (Otčioty Vilenskovo obščestva 1877: 7, 1878: 3). Nuo 1880 m. sausio 1 d. narių abiejose Vilniaus SKB ėmė mažėti. 1880 m. sausio 1 d. 2-ojoje Vilniaus SKB buvo 741 narys, po 13 metų – tik 530 (Otčioty 1880: 6, 1893: 3). Šį reiškinį tikriausiai galima aiškinti daugelio asmenų nusivylimu SKB ir jų veikla. Tačiau tai, kad beveik per 6 pirmuosius Vilniaus SKB (1873 m.) veiklos mėnesius iš jos pasitraukė 7 nariai, leidžia manyti, kad dalis įstojusiųjų neturėjo aiškios ir tvirtos motyvacijos.

Apskritai pirmosioms Vilniaus SKB būdinga didelė narių kaita. Nuo 1876 iki 1891 m. beveik visiškai pasikeitė 2-osios Vilniaus SKB sudėtis (Otčioty 1877–1892). Tačiau gali būti, kad dalis pasitraukusiųjų vėliau sugrįžo į bendrovę. Kitas SKB būdingas bruožas – nuolatinis narių įmokų keitimas. Kasmet vienai daliai narių įmokos būdavo didinamos, kitai – mažinamos.

Kaip matyti iš 1 lentelės, 1915 m. sausio 1 d. pagal narių skaičių 1-ąją vietą užėmė Panevėžio SKB (835 nariai). Joje narių buvo gerokai daugiau nei 2-ąją vietą užėmusioje 2-ojoje Vilniaus SKB (718 narių) ir 3-iąją vietą užėmusioje Vilniaus SKB (681 narys). Įdomu, kad Ukmergės SKB turėjo daugiau narių nei kiekviena iš trijų Kauno SKB ir užėmė 5-ąją vietą. Dabar sunku nustatyti, kodėl tiek daug narių buvo Panevėžio SKB – juk 1897 m. Panevėžio prekybos įmonių apyvarta buvo 21,4 karto mažesnė negu Vilniaus, 5 kartus mažesnė negu Kauno ir 2,2 karto – negu Šiaulių prekybos įmonių apyvarta (Merkys 1958: 151). Gali būti, kad Panevėžio verslininkai labiau stoji į SKB dėl to, kad mieste nebuvo bankų ir jų skyrių. Tokia aplinkybė galėjo skatinti ir Ukmergės verslininkus stoti į mieste veikusią SKB. Galbūt šių miestų verslininkai geriau suprato kredito svarbą ir buvo aktyvesni.

Mažiausiai narių turėjo Vidžių–Dūkšto SKB (55) ir Švenčionių SKB (69). Švenčionių SKB įsteigta tik 1914 m., be to, jos veiklą sutrikdė karas. Tačiau sunku paaiškinti, kodėl Švenčionių – apskrities centro bendrovėje buvo nustatytos beveik

perpus mažesnės įmokos negu Vidžių–Dūkšto SKB, nors Vidžių prekybininkai ir daug uždirbdavo iš prekybos arkliais.

1896 m. sausio 1 d. iš 47 Rusijos imperijos gubernijų centruose veikusių SKB už 2-ąją Vilniaus SKB daugiau narių turėjo 24, mažiau – 22 bendrovės (Golubev 1897: 14). Tuo metu Kauno SKB buvo viena iš mažiausių, už ją mažiau narių turėjo tik 7 SKB. Nuo Rusijos imperijos SKB narių vidurkio (699 nariai) 2-oji Vilniaus SKB atsiliko 28 procentais, Kauno SKB – 56 procentais. Kai kurių imperijos ekonominių centrų (Varšuvos, Jekaterinoslavlio, Kijevo, Pskovo, Rygos, Charkovo, Simferopolio, Tbilisio) SKB buvo daugiau kaip po 1 000 narių, Varšuvos SKB – net 2 112 nariai (Golubev 1897: 14), todėl imperijos SKB narių vidurkis gana didelis. Iš artimiausių gubernijų centrų bendrovių už 2-ąją Vilniaus SKB mažiau narių buvo tik Gardino SKB. Tarp imperijos apskričių centrų bendrovių geresnes pozicijas užėmė Panevėžio SKB ir Šiaulių SKB. 1896 m. pradžioje Panevėžio SKB narių buvo daugiau negu 34 bendrovėse, arba 1,3 karto daugiau už imperijos SKB narių vidurkį. Šiaulių SKB buvo didesnė už 25 bendroves, tačiau jos narių skaičius buvo 13 procentų mažesnis nei imperijos SKB narių vidurkis. Taigi 2-oji Vilniaus SKB, Panevėžio SKB ir Šiaulių SKB buvo vidutinio dydžio bendrovės.

Iš 2-osios Vilniaus SKB 1879 m. narių sąrašo (743 nariai) galima nustatyti šios bendrovės socialinę sudėtį. Tiesa, kai kurių narių verslas ar užsiėmimas sąrašė nenurodytas. Didžioji dauguma – 431 nariai buvo pirkliai ir smulkesnieji prekyautojai (be vaistininkų), 32 – pramonininkai, 23 – namų savininkai, 21 – žemvaldžiai, 6 – rangovai, 5 – amatininkai (Spisok 1879). Iš kitų narių daugiausia buvo miestelėnų, mažiausia – tarnautojų, laisvųjų profesijų atstovų. Taigi šie duomenys prieštarauja straipsnio pradžioje minėtam teiginiui, kad SKB daugiausia priklausė amatininkai ir smulkieji prekybininkai. Tarp 2-osios Vilniaus SKB narių buvo tokie garsūs žmonės, kaip generolai Aleksandras Popovas, Aleksandras Raspopovas, Arkadijus Stolypinas (Rusijos Ministro Pirmininko tėvas) su žmona, kunigaikščiai Cezaris Giedraitis ir Borisas Meščerskis, grafas Eduardas Bžostovkis, baronai Urbanas ir Josifas Fon der Rykai (Spisok 1979: 51).

Įdomu, kad 2-osios Vilniaus SKB nariais buvo ne tik Vilniaus ir daugelio kitų Lietuvos miestų bei miestelių gyventojai, bet ir Baltarusijos, Lenkijos, Latvijos, Rusijos, Vokietijos pirkliai. Šiai bendrovei priklausė 18 Kauno, 16 Minsko, 12 Daugpilio, 11 Varšuvos, po 8 Smurgainių ir Lydos, 7 Gardino gyventojai, po vieną kitą Lodzės, Karaliaučiaus, Maskvos, Lugos, Bobruisko, Kijevo ir kitų miestų pirklį. Tai rodo, kad Vilniaus prekybiniai ryšiai buvo gana platūs. Tokių gana tolimų miestų pirkliais buvo patogiu priklausyti 2-ajai Vilniaus SKB – iš jos pasiskolintais pinigais jie galėjo sumokėti už Vilniuje įsigytas prekes. Iš aptariamo sąrašo matyti dar vienas dalykas: didžiumos SKB narių pavardės slaviškos arba suslavintos.

A. Prūsas (1926: 37–38) yra pateikęs duomenų (1914 m. sausio 1 d.) apie 28 SKB socialinę sudėtį. Šioms bendrovėms priklausė 3 978 prekybininkai ir pramonininkai, 1 243 ūkininkai, 1 001 namų savininkas, 612 laisvųjų profesijų atstovų, 575 tarnautojai, 406 dvarininkai, 275 smulkūs amatininkai ir 10 kooperatinių bendrovių. Atmetus pastarąsias, išeina, kad beveik pusė narių buvo prekybininkai ir pramonininkai, 15,4 procento – ūkininkai, 12,4 procento – namų savininkai. SKB sudėtis ir struktūra priklausė nuo miesto, kuriame bendrovė buvo įsikūrusi, dydžio. Mažesnių miestų SKB nariais daugiausia buvo ūkininkai. Pavyzdžiui, 1914 m. pradžioje ūkininkai sudarė 45 procentus, prekybininkai ir pramonininkai – 2,2 procento Mažeikių SKB narių (Mūsų bankai 1914). A. Prūsas (1926: 37–38) pateikti duomenys rodo, kad didžiausias paskolas galėdavo gauti ne prekybininkai ar pramonininkai (po 1 053 rb), bet dvarininkai (po 2 060 rb), ūkininkai (po 1 884 rb) ir namų savininkai (po 1 241 rb), o mažiausias (po 481 rb) – smulkieji amatininkai.

3-oji Vilniaus SKB buvo inteligentų kredito įstaiga – 57 procentai jos narių buvo tarnautojai ir laisvųjų profesijų atstovai. Prekybininkų ir pramonininkų būta

tik 15 procentų (Otčiot 1914: 3). Šios bendrovės nariai buvo nelabai pasiturintys – 36 procentai jų mokėjo 20–40 rublių įmokas. Tokie skaičiai patvirtina seniai žinomą tiesą, kad miestų verslai buvo ne lietuvių rankose. Taigi SKB socialinė sudėtis priklausė nuo miestų, miestelių pramonės lygio, vienos ar kitos tautybės atstovų vyravimo versle.

3.2. Valdymas ir priežiūra

SKB reikalus tvarkė ir sprendimus priimdavo visuotiniai narių susirinkimai, valdyba, taryba ir priėmimo komisija. Metiniai susirinkimai turėdavo įvykti iki kovo pabaigos. Vadinasi, siekta bendrovės narius operatyviai informuoti apie SKB padėtį. Valdybai, tarybai ar 20 narių pareikalavus, būdavo šaukiama nepaprastieji susirinkimai, apie juos prieš 2–3 savaites reikėdavo paskelbti vietos laikraštyje ir „Vyriausybės žiniuose“. Visuotiniai susirinkimai laikyti įvykusiais, jei į juos atvykdavo ne mažiau kaip trečdalis narių, kurių įmokos sudarė trečdalį bendrovės pagrindinio kapitalo. Jei ši sąlyga nebūdavo patenkinama, ne anksčiau kaip po 2 savaičių būdavo šaukiamas pakartotinis susirinkimas. Jis laikytas įvykusi, kad ir kiek narių būtų atvykę. Tačiau pakartotiniame susirinkime sprendimai galėjo būti priimami tik neįvykusio susirinkimo dienotvarkės klausimais. Susirinkimo pirmininku negalėjo būti renkamas SKB valdybos, tarybos, priėmimo ar revizijos komisijos narys ir tarnautojai. Atrodo, kad šis reikalavimas įrašytas tik vėliau įsteigtų SKB įstatuose. Bent 1874 m. 2-osios Vilniaus SKB įstatuose jo nebuvo. Beje, šios bendrovės susirinkimuose balso teise galėdavo pasinaudoti tik įmokėjęsiejį ne mažiau kaip 100 rublių (Ustav 1911: 20).

Įteisinus reikalavimą, kad susirinkime dalyvautų trečdalis SKB narių, sudarytos prielaidos vyrauti aktyviai mažumai, kuri galėjo primesti sprendimus visiems nariams. Toks reikalavimas neskatinavo narių aktyvumo. Pavyzdžiui, į 1889 m. kovo 22 d. vykusį 2-osios Vilniaus SKB susirinkimą atvyko tik 84 nariai (iš 566), arba 15 procentų visų narių. Kartu su kitų narių įgaliojimais jie atstovavo 35 procentams visų balsų (Balans 1889). Tik 89 nariai susirinko ir 1896 m. kovo 30 d. (Balans 1896: 4). Neretai pasitaikydavo, kad nebūdavo reikiamo narių skaičiaus ir tekdavo šaukti pakartotinį susirinkimą. XX a. patvirtintuose kitų SKB įstatuose reikalavimas, kad susirinkime dalyvautų trečdalis narių, neįrašytas. 1874 m. įsteigtos 2-osios Vilniaus SKB įstatatai vienam nariui leido turėti 3 balsus (1 už savo įmoką ir 2 – pagal įgaliojimą), o XX a. įsteigtų SKB įstatatai draudė nariui turėti daugiau kaip 2 balsus (Ustav 1911: 3, 1914: 5). Taip silpninta pavienių narių įtaka.

Visuotiniuose narių susirinkimuose 3 metams rinktas valdybos pirmininkas ir 2 jos direktoriai. Kasmet po vieną valdybos narį reikėdavo perrinkti, bet juo vėl galėdavo būti išrenkamas tas pats narys. Valdybos nariams mokėta alga, kurios dydį nustatydavo visuotinis susirinkimas. Alga būdavo nuolatinė, kintamo dydžio (tam tikra pelno dalis), arba derinti abu atlyginimo už darbą būdai. Pavyzdžiui, Vilniaus SKB (1873 m.) valdybos nariams mokėjo 139–236 rublių per mėnesį ir priedą iš pelno – 8 procentus metinės pelno sumos (Otčioty Vilenskovo obščestva 1874: 10). 1895 m. Panevėžio SKB valdybos nariams iš pelno kas mėnesį mokėta po 75 rublius, 1904 m. – po 100 rublių (Otčioty Ponevežskovo obščestva 1896, 1905). Nors algos buvo nedidelės, jos sudarė nemažą SKB išlaidų dalį: pirmoji Vilniaus SKB algoms skyrė 22–28 procentus (Otčioty Vilenskovo obščestva 1974: 10), Panevėžio SKB – apie 26 procentus visų išlaidų (Otčioty Ponevežskovo obščestva 1896: 13).

Valdybos posėdžiai laikyti teisėtais, kai juose dalyvaudavo visi nariai. Jei kuriuo nors klausimu būdavo dvi nuomonės, jį tekdavo svarstyti tarybai. Taryba iš 6 deputatų (XX a. pr. kai kuriose SKB jie vadinti nariais) visuotinio narių susirinkimo būdavo renkama 3 metams. Joje visuomet būdavo valdybos narių. Deputatai metams rinkdavo tarybos pirmininką, jį buvo galima perrinkti naujai kadencijai. Taryba

turėdavo posėdžiauti ne rečiau kaip kartą per mėnesį. Ji galėjo paskirti vieną ar kelis savo narius nuolatos prižiūrėti SKB atliekamas operacijas.

Priėmimo komisijos narius (10) rinkdavo taryba. Jais negalėjo būti valdybos ir tarybos nariai. Kas pusę metų reikėdavo išrinkti pusę naujų priėmimo komisijos narių – matyt, tam, kad neįsigalėtų „kūmystė“. Priėmimo komisijos pirmininkas rinktas kiekvienam posėdžiui. Kaip minėta, tokia komisija sprendavo narių priėmimo klausimus, drauge su valdyba vertindavo bendrovei įkeičiamų vertybių, diskontuoti pateiktų vekselių patikimumą ir kiekvienam nariui nustatydavo leistiną diskonto sumą (Ustav 1892: 30). Vadinas, ji atlikdavo ir bankams įprastų diskonto komitetų funkcijas. Tarybos, priėmimo ir revizijos komisijų nariams algos nemokėtos, tačiau kai kuriose bendrovėse (Panevėžio SKB, 1874 m. įsteigtoje 2-ojoje Vilniaus SKB) jiems galėjo būti atlyginama už dalyvavimą posėdžiuose, skiriant dalį pelno. 2-osios Vilniaus SKB narių susirinkimas 1896 m. nusprendė tarybos nariams mokėti iki 20 procentų pelno, tačiau ne daugiau kaip 1 000 rublių per metus (Otčioty 1897: 16). Apskritai susirinkimų, valdybų ir tarybų kompetencija bei funkcijos buvo gana panašios į dabartinių akcinių bankų.

Remiantis šaltiniais (PKVG 1874–1914), galima nustatyti buvusios Vilniaus gubernijos SKB valdymo struktūrų personalinę sudėtį. Į Vilniaus SKB (1873 m.) pirmąją valdybą buvo išrinkti atsargos poručikas Sergejus Jakubovičius, pirklys Albertas Monasevičius ir gubernijos sekretorius armėnas Joachimas Aladžalovas. S. Jakubovičius vadovavo, kol bendrovę apvogė ir sužlugdė, J. Aladžalovas direktoriavo iki 1876 m., o A. Monasevičius – iki 1878 m. Bent vieną 3 metų kadenciją valdybos nariu išbuvo pirklys Chaimas Broido, jis valdyboje atsirado 1874 m. Tuo metu direktoriavo pirklys L. Šenfeldas ir Š. Kliučko. J. Aladžalovas turėjo darbo banke patirtį: nuo 1866 m. iki išrenkamas į Vilniaus SKB valdybą dirbo direktoriumi Valstybinio banko Vilniaus skyriuje. Pirmosios tarybos deputatais išrinkti M. Grigorjevas, M. Prozorovas, pirkliai Mauša Globusas, Chaimas Liurje ir Pavelas Skvorcovas, grafas Konstantinas Ožarovskis, Nikolajus fon Tešė. M. Prozorovas ir N. fon Tešė deputatais buvo bent iki 1880 m. Tarybos sudėtis dažnai keitėsi, jos nariais buvo pirkliai Josifas Žmurkevevičius, Echelis Vygodskis, Naumanas Frumkinas, Maksimiljanas Šenvaldas, atsargos generolas Anupras Gauvaltas (1877–1880 m.) ir Afanasijus Jaržembskis (1876–1879 m.). A. Gauvaltas 1890 m. išrinktas į Vilniaus privataus komercinio banko tarybą. A. Jaržembskis buvo Vilniaus miesto galva, vienas iš aktyvių 1863–1864 m. sukilimo slopintojų. Caras jį gausiai apdovanojo ordiniais, medaliais, ženklais. 1894 m. A. Jeržembskis buvo Vilniaus savitarpio draudimo nuo ugniesgaisrų bendrovės tarybos nariu, 1897 m. dirbo Vilniaus žemės banko reikalų vedėju.

2-osios Vilniaus SKB (1874 m.) pirmąją valdybą sudarė Aronas Lebensonas, Aleksandras Gmelinas ir Michailas Grigorovskis. Vilniaus I gildijos pirklys A. Lebensonas buvo valdybos pirmininkas. 1894 m. jis pažemintas iki valdybos nario, šiose pareigose išsilaikė 3 metus. A. Gmelinas turėjo tikrojo valstybės patarėjo*, M. Grigorovskis – kolegijos asesoriaus rangus. A. Gmelinas direktoriavo iki mirties (apie 1886–1887 m.), M. Grigorovskis – tik dvejus metus. Jį pakeitė Vilhelmas Šopenas – 1869 m. įkurtos alaus daryklos (1897 m. ji tapo akcine bendrove) savininkas. SKB direktoriumi jis išbuvo vieną kadenciją (1876–1879 m.). 1881 m. direktoriumi išrinktas tikrasis valstybės patarėjas Ivanas Meisneris. 1883 m. jį pakeitė I gildijos pirklys Josifas Galpernas (direktoriavo vieną kadenciją). 1886 m. į valdybą išrinktas pirklys Volfas Davidsonas, 1889 m. – Aleksandras Gorbanevas (dirbo iki 1893 m.). 1887–1891 m. valdyboje dirbo Evelis Gurevičius. Jo direktoriavimą nutraukė mirtis. Išaiškėjus apskaitos dokumentų klastojimams, 1894 m. išrinkta nauja valdyba. A. Lebensonui netekus pirmininko posto, juo išrinktas Šefelis Kliučko (vadovavo iki bendrovės uždarymo). 1894–1896 m. direktoriaus pareigas ėjo namų savininkas D. Javič-Broido, V. Sakovskis. 2-ąją Vilniaus SKB naikinant, valdybos nariais buvo A. fon Zelandas, A. Lipecas (pirklys), jiems vadovavo Š. Kliučko.

*Šis rangas atitiko generolo majoro laipsnį.

2-oji Vilniaus SKB veikė ilgus metus, jos tarybos sudėtis dažnai keitėsi, tarybos nariais pabuvojo ne mažiau kaip 37 asmenys. Išvardyti visus juos užimtų daug vietos, todėl paminėsime tik pirmąją ir paskutinę tarybas bei svarbesnius jos narius. 2-ajai Vilniaus SKB priklausė daug pirklių, todėl 1874 m. net keturi pirkliai – Eduardas Fechtelis, Gilelis Levinsonas, Vilniaus miesto galva Fedotas Petrovas ir jau minėtas valdybos narys (nuo 1876 m.) V. Šopenas – pateko į jos tarybą. Valstybės tarnautojams atstovavo tikrasis valstybės patarėjas Pavelas Ochremenka ir Mendelis Trachtenbergas. Tarybos pirmininku buvo išrinktas E. Fechtelis. Ir vėlesniais metais į tarybą rinkta daug pirklių (A. Šuras, D. Javič-Broido, R. Broido, A. Lipecas, V. Davidsonas), ne vienas dvarininkas (Konstantinas Balinskis, Foma Sokolnickis, Marijanas Umiatovskis), jau minėtas A. Gauvaltas, Vilniaus miesto dūmos deputatas generolas Oktavijus Šarskis, kunigas I. Žagelis, vaistininkas Joachimas Elijaševas, spaustuvės savininkas, ilgametis laikraščio „Vilenski vestnik“ redaktorius A. Syrkinas, šokolado, kakavos ir makaronų akcinės bendrovės „Viktorija“ ir bankinio namo savininkas Iļa Bunimovičius. Be E. Fechtelio, tarybos pirmininkais buvo V. Davidovskis ir O. Šarskis. Pastarasis su deputatais M. Beskinu, pirkliu J. Kabacniku, I. Leivandu, J. Parnesu ir S. Solcu prižiūrėjo valdybos veiklą ir pražiūrėjo nesažiningus jos narių poelgius.

Ne vienas abiejų Vilniaus SKB valdybų ir tarybų narys buvo išrinktas į bankų tarybas, diskonto komitetus. A. Lebonsonas ir F. Petrovas buvo pirmosios Vilniaus privataus komercinio banko tarybos, A. Jaržembskis – Vilniaus žemės banko valdybos, E. Fechtelis, J. Grodzienskis, I. Bunimovičius – Valstybinio banko Vilniaus skyriaus diskonto komiteto nariai. Trumpai 2-ojoje Vilniaus SKB deputatu buvęs atsargos pulkininkas Stepanas Izmailskis nuo 1893 m. dirbo Valstiečių žemės banko Vilniaus skyriuje, o J. Kabačnikas nuo 1898 m. vadovavo Vilniaus amatų ir smulkios prekybos skolinamajai taupomajai draugijai. Pirmosios Vilniaus SKB valdybos pirmininkas S. Jakubovičius ilgus metus kartu ėjo ir Savitarpio žemės kredito bendrovės Vilniaus kontoros valdytojo pareigas. Neaišku, kaip jis galėjo suderinti dvi tokias atsakingas pareigas.

3-iosios Vilniaus SKB pirmosios valdybos sudėtis išvardyta anksčiau. Tarybai priklausė Antanas ir Jonas Vileišiai, Andrius Bulota, Antanas Smetona, notaro padėjėjas J. Platakis ir Visų šventųjų bažnyčios klebonas Juozapas Kukta (1873–1942) (Mašiotas 1914: 2). 1915 m. pradžioje valdybos nario pareigų atsisakiusį Stasį Šilingą pakeitė Peliksas Bugailškis, S. Šilingas sutiko būti tarybos nariu (Mašiotas 1914: 2). Tuo metu kandidatais į revizijos komisijos narius išrinkti Steponas Kairys ir kunigas Petras Kraujelis (1882–1932 m.). Dauguma minėtų asmenų – gerai žinomi to meto lietuvių veikėjai.

Į 1908 m. įsteigtos Vilniaus SKB pirmąją valdybą išrinkti K. Niedzialkovskis (pirmininkas), J. Mineika, L. Savičius-Zablockis (1911 m. jį pakeitė A. Jankovskis). Pirmajai tarybai pirmininkavo M. Strumila, jam talkino M. Meištavičius. 1911 m. tarybos narių padaugėjo: jai priklausė A. Tupalskis, A. Brochrockis, O. Lipecas, M. Meištavičius, L. Savič-Zablockis ir M. Strumila. K. Niedzialkovskis valdybai vadovavo 1914 m. kartu su J. Mineika ir A. Jankovskiu (PKKG 1909: 113). Žinių apie 1912 m. įsteigtos 2-osios Vilniaus SKB vadovus nerasta.

Kauno SKB valdybai 1885–1894 m. vadovavo Grigorijus Frumkinas, 1896–1906 m. – Aronas Bachrachas, 1910–1912 m. – I. Volfas. 1885–1905 m. direktoriavo Jakovas Zaksas, 1885–1898 m. – Natanas Natansonas. 1899 m. pastarąjį pakeitė Noachas Lapinas. 1906 m. direktoriais buvo G. Ramas ir M. Sokolovskis (PKKG 1885–1906). Taigi galima teigti, kad dauguma Kauno SKB valdybos narių buvo žydai, jie užėmė vadovaujančius postus. G. Frumkinas ir N. Lapinas buvo turtingi pirkliai: pirmasis 1891 m. savo pinigais pastatė Kauno pašto ir telegrafo kontoros, antrasis – 1897 m. Kauno gubernijos valdybos pastatus (VDU 1988: 85).

Į pirmąją Kauno „lietuvių banko“ valdybą išrinkti A. Petraitis (pirmininkas), S. Banaitis ir vaistininkas, namų savininkas Antanas Grigalauškas, o į tarybą – kunigas

Konstantinas Olšauskas, Juozas Vokietaitis, advokatas Kazimieras Samajauskas (pirmininkas), Kauno miesto valdybos tarnautojas Ciemnolonskis, dvarininkas Prapuolenis, fabrikantas Garalevičius (J. K. 1911: 531). 1914 m. pradžioje vieną iš valdybos pasitraukusį narį pakeitė J. Balčikonis, taryboje buvo Jonas Šliūpas ir Jonas Alekna, iš jos išėjo kunigas K. Marma (Kauno kronika 1914: 2). Ypač bendrovei turėjo praversti K. Samajausko patirtis: jis turėjo teisininko diplomą (1900 m. baigė teisės mokslų studijas Peterburgo universitete), buvo aktyvus visuomenininkas, neblogai valdė plunksną, todėl spaudoje pareklamuodavo SKB veiklą (Biržiška 1961b: 379). Jam talkino energingi ir veiklūs įvairių lietuviškų organizacijų steigėjai bei vadovai K. Olšauskas, J. Vokietaitis.

Panevėžio SKB valdybai 1885–1887 m. pirmininkavo apskrities bajorų vadas Marijonas Stanevičius, 1887–1888 m. – Povilas Puzinas, 1891–1893 m. – Nikodemus Butrimas, 1894–1897 m. – žinomas lenkų dvarininkas Juozapas Meištavičius, 1898–1911 m. – Jozefas Kozakovskis (PKKG 1884–1912). Nepakeičiamas Panevėžio SKB direktorius buvo pirklys Izaokas Bgregovskis. Ne trumpiau kaip nuo 1893 m. iki 1911 m. direktoriumi rinktas Valerijonas Antanavičius. Dar direktoriavo M. Stanevičius ir Ramygalos dvarininkas Medardas Švoinickis (PKKG 1886–1911). Panevėžio SKB valdyba buvo tautiškai mišri, todėl galima daryti prielaidą, kad ir jos nariai buvo įvairių tautybių žmonės. Ne vienas iš paminėtų asmenų buvo aktyvūs Panevėžio ūkinio, visuomeninio, kultūrinio gyvenimo dalyviai. Iš jų labiausiai pasižymėjo P. Puzinas (1839–1910 m.). Sunku trumpai išvardinti jo nuveiktus darbus. Maskvos universitete baigęs teisę, steigė prekybos ir pramonės įmones (Didžiųjų Grūžių keramikos, kaulamilčių, skerdyklą), kredito įstaigas (1873 m. – Vaškų skolinamąją taupomąją draugiją), mokyklas, visuomenines organizacijas. Kadangi buvo veiklus ir sąžiningas, 1878 m. išrinktas Panevėžio apskrities bajorų vadu (maršalka), rinktas į miesto dūmą (Biržiška 1961a: 292). Miesto dūmos nariu daug metų (bent 1904–1913 m.) buvo ir I. Bgregovskis bei V. Antanavičius (Maksimaitienė 2003: 139, 154). Reikėtų nustatyti, ar kitas valdybos narys – J. Kozakovskis nėra literatūroje minimas Juozas Kozakevičius, Panevėžio bajorų vadas, miesto galva ir dūmos deputatas, rūpinęsis gimnazijos steigimu, jos pastato statyba (žr. Maksimaitienė 2003: 141, 182, 207, 215).

1911 m. į Panevėžio SKB tarybą išrinktas pirklys Aronas Kenigsbergas, dvarininkas Aleksandras Vitartas ir Jonas Kasperavičius. Pastarasis taryboje pakeitė stambų dvarininką Bistromą (Panevėžio taupomoji skolinamoji draugija 1911). Neaišku, kuris Bistromas – Bistrampolio dvaro savininkas baronas Vladislovas ar Didžiųjų Grūžių dvarininkas baronas Karolis – buvo tarybos deputatas (žr. Gukovskij 1889: 48). Kaip matyti, vadovybėje daugiausia buvo dvarininkų.

Remiantis šaltiniais (žr. PKKG 1882–1914), galima nustatyti Šiaulių SKB valdybos sudėtį. Jos pirmininkais pabuvojo garsieji grafai N. Zubovas (1881–1897 m.) ir L. Pliateris-Zibergas (1903 m.), direktoriumi – Šiaulių miesto burmistras Osvaldas Rimgaila (1902–1903 m.). N. Zubovas tuo pat metu užėmė vadovaujančius postus Vilniaus žemės banke ir Vilniaus privačiame komerciniame banke, taigi jo pirmininkavimas Šiaulių SKB greičiausiai buvo formalus. 1902–1906 m. valdybai vadovavo Bronislavas Gruževskis. 1906–1915 m. direktoriavo (iki mirties) lietuviškos orientacijos dvarininkas, padėjęs įsteigti „Varpo“ draugiją – Kazimieras Janavičius (Kas girdėti 1915: 137). 1885–1902 m. direktoriavo Viktoras Milvydas ir Liudvikas Eichmanas, 1902 m. – Aleksandras Godlevskis, 1906 m. – Leonas Zifas (žr. PKKG 1885–1906).

Raseinių SKB pirmininku 1902–1906 m. buvo Jankelis Kamberis, 1910 m. – Fišeris Beras (iki tol buvęs direktoriumi), 1902–1910 m. direktoriavo Dovidas Rozenbliumas, 1910 m. valdyboje atsirado Aizekas Tiubanskis (žr. PKKG 1902–1910).

Žinoma, kad Tauragės SKB vadovavo Elijašas Golbergas (pirmininkas), Leiba Rabinovičius ir Mauša Kaplanas, o Ukmergės SKB – Mečislovas Riauba (pirmininkas), Stanislovas Michailovskis, Juozapas Radvilavičius (PKKG 1909: 161). Tauragės žemės ūkio SKB pirmosios valdybos sudėtis buvo tokia: Paulavičius

(pirmininkas), pastorius Vimeris, vaistininkas V. Reimeris, namų savininkas J. Pupsevičius. Tarybai pirmininkavo Šiaučila (Žinios iš Lietuvos 1912: 220).

Biržų SKB valdybos nariais 1914 m. buvo baronas A. Golšteinas, grafo Tiškevičiaus dvaro prievaizdas M. Jastžemskis ir pirklys H. Ginsburgas (Povilaitis 1914: 3). Kitų SKB valdybų ir tarybų nariai nežinomi.

3.3. Veiklos barai ir rezultatai

SKB indėlius priimdavo ne tik iš narių, bet ir iš bendrovei nepriklausančių fizinių ir juridinių asmenų. Tiesa, einamąsias sąskaitas galėjo turėti tik SKB nariai. Tam tikra einamųjų sąskaitų rūšis buvo sąlyginės sąskaitos. Jų savininkai atlikdavo mokėjimus ne grynaisiais pinigais, o čekiais. Sąlyginės einamosios sąskaitos savininkas gaudavo atsiskaitymų ir baltų bei raudonų čekių knygeles. Pateikus baltą čekį, buvo galima pasiimti grynųjų pinigų, pateikus raudoną čekį – mokėti negrynaisiais pinigais. Sąlyginėje einamojoje sąskaitoje reikėjo laikyti su SKB sutartą pinigų minimumą (atrodo, ne mažiau kaip 1 000 rb). Iš SKB ataskaitų matyti, kad sąlygines sąskaitas SKB nariai turėdavo ne kiekvienais metais, pinigų likučiai jose būdavo tik keli tūkstančiai rublių. Taigi tokios sąskaitos nebuvo populiarios.

SKB primdavo terminuotuosius indėlius ir indėlius iki pareikalavimo, pinigų priėmimas būdavo patvirtinamas išduodant vardinius ir nevardinius bilietus. Vardinius bilietus gaudavo asmenys, įmokėję ne mažiau kaip 100 rublių, nevardinius – ne mažiau kaip 300 rublių (Ustav 1892: 13). Vėliau vardiniais bilietais būdavo patvirtinamas 50 rublių indėlio priėmimas.

Daugelio SKB įstatuose nurodyta, kad, bendrovę likviduojant, pirmiausia indėliai išmokami jai nepriklausantiems asmenims, o paskui – SKB nariams. SKB įsipareigojimai indėlininkams kartu su rediskontu negalėjo būti daugiau kaip 5 kartus didesni negu apyvartinis kapitalas. Toks reikalavimas (normatyvas) keltas nuo 1873 m. Indėlininkams mokamų palūkanų normą nustatydavo SKB taryba. Tik jai vienbalsiai nutarus galėjo būti mokamos 1 punktu didesnės negu Rusijos valstybinio banko palūkanos. Žinoma, kad 1873–1877 m. Vilniaus SKB už einamąsias sąskaitas ir neterminuotuosius indėlius mokėjo 5–5,5 procento, už terminuotus indėlius – 6 procentų palūkanas (Otčioty Vilenskovo obščestva 1874–1878). 2-osios Vilniaus SKB (1874 m.) palūkanų dydis (4–6%) priklausė nuo indėlio rūšies (Otčioty 1888: 16). 1887 m. palūkanos dar labiau diferencijuotos (nuo 3,5 iki 6,5%), jų norma susieta su terminuotųjų indėlių laikymo trukme (Vtoroje Vilenskoje obščestvo 1887: 4). Įdomu, kad per 40 metų palūkanų už indėlius norma beveik nepakito: 1904 m. Panevėžio SKB mokėjo 2–4,5 procentų (Otčioty Ponevežskovo obščestva 1905: 7), 1913 m. 3-ioji Vilniaus SKB – 4–6 procentų palūkanas (Otčiot 1914: 12). Apibendrinant galima pasakyti, kad dėl einamųjų sąskaitų turėtojams mokėtų gana didelių palūkanų brango paskolos ir nepakankamai skatinta laikyti terminuotuosius indėlius. Žinoma faktų, kad kai kurios SKB vengdavo mažinti indėlių palūkanas net tada, kai rinkoje šie kredito ištekliai atpigdavo. Tokiais atvejais mažintos ne palūkanos, bet dividendai (Otčioty 1879: 8). Matyt, taip siekta išsaugoti indėlininkus, tačiau galima įžvelgti ir SKB vadovų bei kitų įtakingų asmenų, kurie turėjo laisvų pinigų ir mažai skolinosi, savanaudiškus interesus.

2-osios Vilniaus SKB (1874 m.) balansų duomenys leidžia nustatyti indėlių sudėtį. Matyti didelė terminuotųjų indėlių persvara einamųjų sąskaitų, o ypač – neterminuotųjų indėlių atžvilgiu. Terminuotieji indėliai būdavo 5–12 kartų didesni negu neterminuotieji (Otčioty 1875–1898). Tai leidžia daryti išvadą, kad 2-oji Vilniaus SKB turėjo didelius ir palyginti stabilius išteklius. Šią išvadą patvirtintų ir tai, kad daug metų neterminuotieji indėliai būdavo išimami dažniau negu terminuotieji. Iš 2-osios Vilniaus SKB 1896 m. ir 1898 m. balansų matyti, kad terminuotuosius indėlius daugiausia laikė šiai bendrovei nepriklausantys asmenys, o nariams priklausė tik 1,9–7 procentai visos tokių indėlių sumos (Otčioty 1897: 6, 1899: 11). Nors kitų metų

balansai neleidžia nustatyti, kokius indėlius laikė 2-osios Vilniaus SKB nariai ir kokius – jai nepriklausantys asmenys, ir taip aišku, kad nariai pinigus buvo linkę laikyti einamosiose sąskaitose. 1892 m. sausio 1 d. pinigų likutis jose buvo rekordinis – 253 tūkst. rublių, jis prilygo 70 procentų terminuotųjų indėlių (Otčioty 1892: 11). Tokius rezultatus greičiausiai lėmė 2-osios Vilniaus SKB veiklos suaktyvėjimas. Visais kitais metais einamosiose sąskaitose būdavo laikoma daug mažiau pinigų negu terminuotųjų indėlių. Tai būdinga ir kitoms SKB. Pavyzdžiui, pirmojoje Vilniaus SKB, kuri vienintelė ataskaitose nurodydavo einamųjų sąskaitų skaičių, 1874 m. sausio 1 d. einamasis sąskaitas turėjo 64 nariai, 1875 m. sausio 1 d. – 160 narių, 1877 m. sausio 1 d. – 276 nariai, 1879 m. sausio 1 d. – 308 nariai (Otčioty 1874–1879), arba atitinkamai 20, 23, 32 ir 38 procentai narių. Einamosiose sąskaitose vidutiniškai buvo laikoma po 1 464 (1875 m. sausio 1 d.) ar 652 rublius (1879 m. sausio 1 d.). Taigi, nors SKB daugėjo mažesnę apyvartą dariusių narių, einamasis sąskaitas laikydavo tik turtingesnieji nariai, stambūs verslininkai.

Pagal įstatus, SKB galėjo skolintis iš kitų kredito įstaigų ir privačių kapitalistų rediskontuodama iš savo narių gautus vekselius (Ustav 1892: 13). XX a. pradžioje įsteigtų SKB įstatuose nebeminima teisė skolintis iš privačių asmenų. Beje, nėra žinių, kad ir anksčiau būtų naudotasi jų paslaugomis. Neaišku, kodėl abi Vilniaus SKB naudojosi ir procentinių vertybinių popierių pakartotiniu įkeitimu, nors įstatuose ši operacija nebuvo numatyta. Tokia galimybė įteisinta tik vėliau įsteigtų SKB įstatuose. Abi pirmosios Vilniaus SKB naudojosi kitų kredito įstaigų (daugiausia Valstybinio banko ir Vilniaus privataus komercinio banko) paskolomis. Tai rodo jų įgytą pasitikėjimą ir įkaitų patikimumą. Pabrėžtina, kad pirmoji Vilniaus SKB daug skolindavosi ir tais metais, kai jos indėliai didėjo. Pavyzdžiui, 1874 m. indėlių likučiui padidėjus 591 tūkst. rublių, skolos kredito įstaigoms padidėjo beveik 215 tūkst. rublių. Vilniaus SKB kitoms kredito įstaigoms ypač daug buvo įsiskolinusi 1875 m. ir 1877 m. pradžioje – jos skolos buvo atitinkamai 422 ir 440 tūkst. rublių, o indėliai – 299 ir 329 tūkst. rublių (Otčioty Vilenskovo obščestva 1875: 23, 1877: 24). Vadinasi, ši bendrovė skolinosi ne norėdama atsiskaityti su indėlininkais, bet siekdama didinti narių kreditavimą. 1875–1877 m. 34 procentus beveik 611 tūkst. rublių padidėjusio narių įsiskolinimo padengė padidėjęs rediskontas (Otčioty Vilenskovo obščestva 1876: 23, 1877: 24, 1878: 24). 2-ojoje Vilniaus SKB indėliams didėjant rediskontas mažėdavo ir atvirkščiai. Skirtingai nei Vilniaus SKB (1873 m.), jos rediskontas nė vienais metais nebuvo didesnis negu turėti indėliai, nuo 1888 m. jo dalis balanse buvo mažesnė negu nuosavo kapitalo.

Palyginus įvairių SKB balansų duomenis, paaiškėja, kad kai kurios bendrovės (Panevėžio SKB, Ukmergės SKB) nesinaudojo rediskontu, bet vertėsi indėliais, nuosavu kapitalu ir kitokiais ištekliais. Pavyzdžiui, Ukmergės SKB 1902 m. sausio 1 d. 78 procentus, 1908 m. liepos 1 d. – 77 procentus visų paskolų suteikė iš indėlių (Vestnik 1902, 1908). Panevėžio SKB 1902 m. sausio 1 d. iš indėlių suteikė 83 procentus (Vestnik 1902: 772), o 1908 m. sausio 1 d. – net 90 procentus (Vestnik 1908: 549) visų paskolų. Taigi daug indėlių turinčios SKB galėjo apsieiti be rediskonto ir paskolų poreikį tenkinti iš pigesnių šaltinių.

Likvidumo sumetimais SKB neleista investuoti į vertybinius popierius, išskyrus tuos atvejus, kai už atsargos kapitalą būdavo privaloma pirkti valstybės ar jos garantuotus vertybinius popierius. Atsargos kapitalui kasmet reikėjo skirti 10 procentų metinio pelno (Ustav 1892: 53, 1897: 32). XX a. pradžioje ši nuostata patikslinta: pelno turėjo būti skiriama ne mažiau kaip 10 procentų (Ustav 1908: 23, 1910: 24, 1913: 34). Į atsargos kapitalą būdavo įskaitomos ir pajamos, gautos už anksčiau minėtus vertybinius popierius. Šitaip atsargos kapitalas, skirtas SKB nuostoliams padengti, turėjo būti kaupiamas, kol tapdavo lygus pagrindiniam kapitalui.

SKB turėjo teisę diskontuoti prekybinius vekselius, pasirašytus 2 asmenų, skolinti iki 6 mėnesių už įkeistus vertybinius popierius, greitai negendančias, saugiai laikomas

prekes, prekių dokumentus (konosamentus, transporto važtaraščius ar kvitus, varantus), tauriuosius metalus (Ustav 1892: 11). Už įkeistus valstybės ar jos garantuotus vertybinius popierius leista skolinti iki 90 procentų, už kitus – iki 50 procentų jų biržos kainos. Pabrėžtina, kad pirmosios SKB negalėjo skolinti už įkeistus privačius, valstybės negarantuotus vertybinius popierius. Už įkeičiamas prekes SKB galėjo skolinti ne daugiau kaip du trečdalius jų kainos ir tik tuo atveju, jei prekės būdavo apdraustos 110 procentų. Abi šios sąlygos galiojo ir kredituojant pagal įkeistus prekių dokumentus. Didžiausia paskola už įkeičiamus tauriuosius metalus ar aukso asignacijas buvo 90 procentų nustatytos (bet ne rinkos) kainos. 1898 m. gegužės 11 d. įstatymas leido skolinti (iki 9 mėn.) žemvaldžiams pagal jų solo vekselius už įkeistus dvarus. 1913 m. tokias paskolas teikė 6 SKB.

Kreditavimo technika pamažu tobulėjo. Iš pradžių paskolos teiktos iš paprastų paskolinių sąskaitų, nuo 1878 m. – iš specialių paskolinių sąskaitų, vėliau atsirado ir sąskaitos iki pareikalavimo. Kreditavimas labiau tenkino nuolatinę apyvartą dariusių skolininkų reikmes. Skurdi duomenų bazė neleidžia nustatyti, kaip kito palūkanų už paskolas normos. Žinoma tik tiek, kad 1873 m. Vilniaus SKB skolino už 7–10,5 procento (Otčioty Vilenskovo obščestva 1874: 23), 1894 m. 2-oji Vilniaus SKB – už 6–9 procentus (Otčioty 1895: 17), bet 1899 m. ji jau ėmė 8,5–11 procentus palūkanų (tuo metu Valstybinio banko Vilniaus skyrius ėmė 7–7,5% palūkanas). 1903–1905 m. Panevėžio SKB ir Šiaulių SKB paskolų kaina buvo iki 8 procentų (Otčioty Ponevežskovo obščestva 1904–1906; Otčioty o deistviji 1904–1906). Literatūroje nurodoma, kad 1913 m. diskonto norma buvo 7–11 procentų (Spaudos apžvalga 1914: 2; Šalčius 1998: 162). Išeitų, kad per 40 SKB veiklos metų paskolos neatpigo. Nors Panevėžio ir Šiaulių SKB palūkanų norma buvo nedaug didesnė negu Valstybinio banko, atsižvelgiant į tai, kad 1898 m. Vilniaus prekybininkai gaudavo apie 10 procentų pelno, galima padaryti išvadą, kad paskolos buvo brangios (Merkys 1958: 155).

Daugiausia išteklių SKB panaudodavo paskoloms teikti: 1903 m. visos SKB (įskaitant už Lietuvos ribų buvusias) tam skyrė 76 procentus, 1912 m. – 72, o 1913 m. – 66 procentus išteklių (Prūsas 1926: 40). Tai, kad išteklių kreditavimui skirta vis mažiau, bus nulėmęs korespondentinių operacijų plėtimasis, nekilnojamojo turto įsigijimas ir kt. 1903–1913 m. SKB skolinimo operacijų suma padidėjo nuo 1,6 mln. iki 10,5 mln. rublių (Prūsas 1926: 40), arba 6,5 karto. Tiesa, per tuos metus SKB padaugėjo. 1914 m. sausio 1 d. vienam nariui paskolų teko vidutiniškai po 1 296 rublius, 1904 m. pradžioje – po 870 rublius. Kauno gubernijos SKB nariai turėjo galimybių pasiskolinti daugiau negu kitų gubernijų SKB nariai: 1915 m. sausio 1 d. jie buvo skolingi vidutiniškai po 1 330 rublius (Vilniaus gubernijos SKB nariai – po 1 208 rb) (LCVA f. 755, ap. 2, b. 222).

Tarp paskolų vyravo vekselių diskontas ir skolinimas iš specialių paskolinių sąskaitų už įkeistus vertybinius popierius, iš dalies – už prekes ir jų dokumentus. 1915 m. pradžioje Kauno gubernijos SKB diskontuoti vekseliai sudarė 75 procentus paskolų portfelio, Vilniaus gubernijos SKB šis rodiklis buvo 81 procentai. Tai leidžia teigti, kad daugiausia paskolas imdavo pirkkliai, kurių SKB buvo daugiausia. Kauno gubernijos SKB nedaug skolino dvarininkams (1915 m. sausio 1 d. jiems buvo paskolinta 50 tūkst. rublių, arba 0,8% viso paskolų portfelio). Vilniaus gubernijos SKB paskolų dvarininkams iš viso nebuvo suteikusios. Matyt, jiems buvo patogiau ir pigiau skolintis Vilniaus žemės banke. Kai kurios bendrovės (pvz., Panevėžio SKB) nedaug skolino už įkeistus tauriuosius metalus.

SKB atlikdavo kredito įstaigoms įprastas komiso (tarpininkavimo) operacijas: narių ir bendrovei nepriklausančių asmenų pavedimu išieškodavo pinigus pagal vekselius ir kitus dokumentus (tiražan patekusius vertybinius popierius, jų kuponus), pervesdavo klientų pinigus, priimdavo saugoti vertybinius popierius, kitas vertybes, dokumentus, pirkdavo ir parduodavo užsienio vekselius, vertybinius popierius (tik klientui iš anksto sumokėjus pinigus). Atlikdamos šias operacijas, SKB naudojosi

korespondentiniais ryšiais su kitomis kredito įstaigomis. Įsipareigojimai ir turtas korespondentinėse sąskaitose buvo svarbi SKB balansų pozicija, už komiso operacijas SKB gaudavo nemažai pajamų. Pavyzdžiui, 1889 m. 2-oji Vilniaus SKB už jas gavo 12,6 procento visų pajamų (Balans 1889). Daugiausia tokių pajamų gaudavo didžiųjų miestų SKB.

Finansinis metų rezultatas (pelnas) atitekdavo SKB ir jos nariams. Kaip minėta, 10 procentų arba daugiau pelno būdavo skiriama atsargos kapitalui. Likusi pelno dalis būdavo paskirstoma nariams, atsižvelgiant į įmokos dydį. Jeigu nariams išmokėjus po 7 procentus dividendų, likdavo pelno, pusė jo būdavo skiriama papildomiems dividendams išmokėti, o likęs pelnas išdalijamas nariams kaip operacijų premija. Ją gaudavo tik tie nariai, kurie per ataskaitinius metus bendrovėje skolinosi, laikė indėlius ir kt. Premijos dydis priklausė nuo nario gautų ir sumokėtų palūkanų. Taigi nariai buvo skatinami atlikti operacijas savo bendrovėje. Iš tokios tvarkos daugiausia laimėdavo turtingesnieji SKB nariai – jie už savo turimas einamąsias sąskaitas gaudavo papildomų palūkanų ir mažiau mokėdavo už paskolas.

SKD buvo svarbus kreditorius, ypač vidutinių verslininkų. 1914 m. sausio 1 d. jos buvo suteikusios 42 procentus visų pramonę ir prekybą kreditavusių komercinių bankų suteiktų paskolų (LCVA f. 755, ap. 2, b. 241). Tik dėl to, kad bankai buvo labiau išplėtoję korespondentes, investicines ir kitokias operacijas, SKD suvestinio balanso dalis sudarė 26 procentus bankų balanso.

Turimomis žiniomis, SKD prisidėjo prie miestų infrastruktūros kūrimo ir tobulinimo, gamybos modernizavimo. Pavyzdžiui, apie 1901 m. Panevėžio SKD miesto dūmos prašymu suteikė trumpalaikę 14 tūkst. rublių paskolą skerdyklai, 1908 m. – miestui telefono tinklui įrengti (1914 m. sausio 1 d. miestas buvo skolingas beveik 13 tūkst. rb), 1911 m. – miesto bankui įsteigti (1914 m. sausio 1 d. skola buvo 3 096 rb) (Maksimaitienė 2003: 243).

Išvados

1. SKB apibūdintinos kaip vidutinių verslininkų trumpalaikio savitarpio kreditavimo susivienijimai (kooperatyvai), kurių veikla buvo grindžiama demokratišku principu – vienas narys turėjo vieną balsą.

2. Pirmoji Lietuvoje SKB 1873 m. įsteigta Vilniuje. Nuo 1874 m., kai įsteigta po vieną SKB Vilniuje ir Kaune, iki 1881 m. jų nebesteigta dėl nepalankaus valdžios požiūrio į privačias kredito įstaigas. SKB labai padaugėjo po 1905–1907 m. revoliucijos. 1909–1914 m. įsteigta 18 SKB (1915 m. sausio 1 d. jų buvo 23). Be šaltiniuose minimų bendrovių, bent jau 1911–1913 m. veikė Kupiškio SKB. Virbalio SKB būstinė buvo Kybartuose.

3. Beveik pusę visų SKB narių sudarė prekybininkai ir pramonininkai, 15,4 procento narių buvo ūkininkai, 12,4 procento – namų savininkai. Miestas, kuriame bendrovė buvo įsikūrusi, lėmė jos socialinę sudėtį. Pavyzdžiui, Mažeikių SKB daugiausia sudarė žemdirbiai, o 3-iosios Vilniaus SKB 57 procentai narių buvo tarnautojai ir laisvųjų profesijų atstovai.

4. SKB socialinė sudėtis lėmė šių bendrovių valdybų ir tarybų sudėtį. Daugelio SKB valdybų ir tarybų nariais rinkta nemažai krašto, miesto ūkiniame ar visuomeniniame gyvenime pasižymėjusių asmenų.

5. 2-oji Vilniaus SKB pagal narių skaičių atsiliko nuo Rusijos imperijos SKB narių vidurkio (1896 m. sausio 1 d.), bet ji turėjo daugiau narių nei kitos 22 bendrovės. Panevėžio SKB narių skaičius buvo 1,3 karto didesnis nei imperijos apskričių centrų SKB narių vidurkis. Dėl nepakankamai išplėtos pramonės Vilniaus ir Kauno miestų SKB tarp imperijos gubernijų centruose veikusių 47 šios rūšies kredito įstaigų užėmė tik 34 ir 40 vietas. Panevėžio SKB ir Šiaulių SKB tarp 46 apskričių centrų bendrovių užėmė atitinkamai 19 ir 26 vietas.

6. SKB mokėtų ir imtų palūkanų normos buvo gana stabilios. Iš balanso matyti, kad įvairėjant atliekamoms operacijoms, mažėjo paskolų, didžioji jų dalis buvo buvo vekselio diskontas.

7. SKB buvo svarbus vidutinių verslininkų kreditorius – šių kredito įstaigų suteiktos paskolos sudarė 42 procentus visų Lietuvoje veikusių komercinių bankų ir jų skyrių paskolų portfelio.

Literatūra

- Bičkauskas-Gentvila L. 1968: *Žemės kreditas Lietuvoje (1861–1905)*. Vilnius: Mintis.
- Bilevičius P. 1977: *Šiauliai*. Vilnius: Mintis.
- Bugailiškis P. 1994: *Gyvenimo vieškeliais*. Šiauliai: Šiaulių muziejus.
- Dėl banko sumanymo 1910. – *Viltis* 7(342), 1.
- G. P. [G. Petkevičaitė-Bitė] 1913: Pirmasis 3-sios Vilniaus savitarpinio kredito draugijos visuotinis susirinkimas. – *Lietuvos žinios* 110, 1–2.
- J. K. 1911: Lietuvių bankas Kaune. – *Šaltinis* 45, 531–532.
- Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. 1968: *Vilniaus miesto istorija*. Vilnius: Mintis.
- J. Ž. + X 1910: Dar apie lietuvių banką. – *Lietuvos žinios* 4, 1–2.
- Kauno kronika 1914. – *Viltis* 53(1001), 2.
- Kas girdėti. Lietuvoje 1915. – *Lietuvos ūkininkas* 15, 137–139.
- Kviklys B. (sud.) 1965: *Mūsų Lietuva 2*, Bostonas: Lietuvių enciklopedijų leidykla.
- Laurinavičius V. 2003: *Bankai Lietuvoje. XIX a. pabaiga–XX a. I pusė*. Vilnius: Lietuvos bankas.
- Lietuvių bankas Vilniuje 1913. – *Lietuvos žinios* 71, 2.
- Lietuvių enciklopedija* 1961a: Bostonas: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 24.
- Lietuvių enciklopedija* 1961b: Bostonas: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 26.
- Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)*, f. 755, ap. 2.
- Macijauskas A. 1910: Lietuvių banko steigimas. – *Lietuvos žinios* 5, 1–2.
- Maksimaitienė O. 2003: *Panevėžio miesto istorija*. Panevėžys: Panevėžio spaustuvė.
- Masilionis J. (red.) 1963: *Panevėžys*. Chicago: Panevėžiečių klubas.
- Mašiotas J. 1914: Lietuvių bankas Vilniuje. – *Viltis* 36, 2–3.
- Merkys V. 1958: Vilniaus fabrikinė bei amatų pramonė ir prekyba 1900–1904 metais. – *LTSR MA darbai* 1, A serija, 149–171.
- Mūsų bankai 1914. – *Viltis* 49, 3.
- Panevėžio taupomoji skolinamoji draugija 1911. – *Lietuvos žinios* 33, 3.
- Povilaitis P. 1914: Iš draugijų gyvenimo. – *Lietuvos ūkininkas* 14–15, 129.
- Prūsas A. 1926: *Bankai ir kreditas Lietuvoje ligi 1915 metų*, Kaunas.
- Rusų–lietuvių kalbų žodynas* 1967. Vilnius: Mintis, 2.
- Spaudos apžvalga 1914. – *Lietuvos ūkininkas* 16, 150–151.
- Šalčius P. 1998: *Raštai. Lietuvos prekybos istorija*. Vilnius: Margi raštai.
- Tauragė 1911. – *Vienybė* 14, 110.
- Trečioji Vilniaus savitarpio kredito draugija 1913. – *Lietuvos žinios* 83, 1–2.
- Užtupas V. 2002: *Saliamonas Banaitis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademija.
- Vileišis J. 1913: Trečiosios Vilniaus savitarpio kredito draugijos nepaprasto susirinkimo nutarimai. – *Lietuvos žinios* 110, 2–3.
- Vytauto Didžiojo universitetas (VDU) 1998: *Kauno istorijos metraštis*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Zinkus J. (vyr. red.) 1983: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 10. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- Žinios iš Lietuvos 1912. – *Vienybė* 14, 219–221.
- Баланс второго Виленского общества взаимного кредита к 1 января 1889 г. (Balans) 1889. – *Виленский вестник* 70, 6.
- Баланс второго Виленского общества взаимного кредита к 1 января 1896 г. (Balans) 1896. – *Виленский вестник* 88, 4–6.
- Вестник финансов, промышленности и торговли (Vestnik)* 1902. Санкт Петербург: Типография Министерства финансов.
- Вестник финансов, промышленности и торговли (Vestnik)* 1908. Санкт Петербург: Типография Редакции периодических изданий Министерства финансов.

- Второе Виленское общество взаимного кредита (Vtoroje Vilenskoje obščestvo) 1887. – *Виленский вестник* 54, 6.
- Голубев А. К. (сост.) (Golubev) 1897: *Русские банки*. Петербург: Лештуковская паровая скоропечатае Я. О. Яблонского.
- Гуковский К. (Gukovskij) 1889: *Поневежский уезд*. Ковна: Типография губернского правления.
- Отчет третьего Виленского общества взаимного кредита за 1913–1914 г. (Otčiot)* 1914. Вильнюс: Типография М. М. Кухты.
- Отчеты Виленского общества взаимного кредита за 1873–1880, 1908–1911 г. (Otčioty Vilenskovo obščestva)* 1874–1881, 1909–1912, Вильна.
- Отчеты второго Виленского общества взаимного кредита о действиях его за 1875–1899 г. (Otčioty)* 1876–1900, Вильна.
- Отчеты о действий Шавельского общества взаимного кредита за 1903–1905 г. (Otčioty o deistviji)* 1904–1906, Шавли.
- Отчеты Поневежского общества за 1895–1905 г. (Otčioty Ponevežskovo obščestva)* 1896–1906. Поневежис: Типография Фейгензона.
- Памятные книжки Виленской губернии на 1874–1915 г. (PKVG)* 1873–1914. Вильна: Виленский губернский статистический комитет.
- Памятные книжки Ковенской губернии на 1883–1914 г. (PKKG)* 1882–1913. Ковно: Ковенский статистический Комитет.
- Список членов второго Виленского общества взаимного кредита (Spisok)* 1879. Вильна: Типография И. Яловцера.
- Устав второго Виленского общества взаимного кредита (Ustav)* 1892. Вильна: Типография Ромма.
- Устав Шавельского общества взаимного кредита (Ustav)* 1897. Вильна: Типография И. Я. Яловцера.
- Устав Вержболовского общества взаимного кредита (Ustav)* 1910. Вильна: Типография И. Ционсона.
- Устав второго Виленского общества взаимного кредита (Ustav)* 1911. Вильна: Типография Меремиских.
- Устав Биржанского общества взаимного кредита (Ustav)* 1913а. Биржи: Типография Ичас.
- Устав Виленского общества взаимного кредита (Ustav)* 1908. Вильна: Типография Завадского.
- Устав Ковенского сельскохозяйственного общества взаимного кредита (Ustav)* 1913б: Вильна: Типография Завадского.
- Устав третьего Виленского общества взаимного кредита (Ustav)* 1914. Вильна: Типография И. Я. Яловцера.
- Финансово-кредитный словарь (Finansovo-kreditnyj slovar)* 1964. Москва: Финансы, 2.

Gauta 2004 m. gegužės mėn.

Priimta spaudai 2004 m. rugpjūčio mėn.

Summary

MUTUAL CREDIT COMPANIES (1873–1914) AND FEATURES OF THEIR OPERATION

Vladas Terleckas

The conditions and chronology of establishment of mutual credit companies (mutual credit associations of medium-sized businesses) is examined for the first time in historiography according to original sources, the number of these is revised, the national and social composition of members is analysed, membership conditions and the rights and duties of members are determined. Members of the boards and councils of a number of mutual credit companies (MCC) are also identified by personality. Conditions of the main operations are briefly described, their importance in MCC activities is assessed, the role of MCCs in the credit sector and their place among the credit institutions of the Russian Empire of this type are disclosed.